

A POLGÁRI JOGI SZERZŐDÉSEK ÉS AZ ÁLLAM, ILLETVE A KÖZJOG VISZONYA

I. Bevezetés

A szerződés minden esetben egy akaratit viszonyt fejez ki, hiszen a definíciójából is kiderül, hogy két vagy több személy joghatást kiváltó egybehangzó akaratnyilatkozatáról van szó. A kontraktus létrehozásakor a felek szabad akaratukat nyilvánítják ki, minden esetben valamely érdekük kielégítése motiválja őket.

Tanulmányom célja, hogy – a teljesség igénye nélkül – feltárja a polgári jogban keletkezett szerződéseknek a viszonyát az állammal, továbbá a közjoggal. Az összefüggés több ponton is megállapítható.

A történeti modelleket vizsgálva konstatálható, hogy speciális volt a szerződések és az állam kapcsolata a szocialista viszonyok között. Ekkor jelent meg ugyanis a tervszerződések kategóriája, amely fogalom azonban az indirekt gazdaságirányítási rendszerben kiüresedett, hiszen hiányzott az alapvető feltétele: a kötelező erővel bíró terv.

A dolgozat foglalkozik a szerződések jogában megjelenő kógens elemekkel, melyek többnyire a közjogi előírások megnyilvánulásainak tekinthetők. Ezek alkalmazása azonban a piacgazdaság viszonyai között csak kivételes lehet. A szerződések jogában elsősorban a diszpozitivitásnak kell érvényesülni tekintve, hogy ez biztosítja a normák kellő „alkalmazkodóképességét”.

Kapcsolódási pontot jelentenek a szerződési jog meghatározó alapelveinek, a szerződési szabadságnak az alkotmányos korlátai is. Jelen pillér a kontraktust létrehozó felek magánautonómiájának kifejezése, a piacgazdaság nélkülözhetetlen eleme. Jelentőségét mindenki ismeri és elismeri, azonban az sem vitás, hogy ez az elv csak meghatározott keretek között érvényesülhet, így kivételesen indokolt annak korlátozása. Az Alkotmánybíróság egy határozatának elemzésén keresztül kiderül, alkotmányos jognak vagy alapjognak tekinti a taláros testület a szerződési szabadságot.

Az összefüggések körében górcső alá veendő a megkötött szerződések állam általi elismerésének kérdése. Az állam a felek akaratmeg egyezését veszi alapul, a jog ugyanis nem gazdasági folyamatokat, hanem emberi magatartásokat normalizál.

Mindezek mellett a vizsgálódás kiterjed arra az esetre is, amikor hatósági vagy bírósági határozat hozza létre a szerződést. Részletesebben ismertetésre kerül az előszerződések körében fennálló bírói szerepkör.

II. Szerződések és állam viszonya

A szerződés jogintézményének kialakulása az árucsereszonyok kifejlődéséhez kötődik. Ennek gyökerei az ősközösségi társadalom felbomlását követően tűntek fel. Ekkor ugyanis olyan szintre fejlődtek a termelőerők, melyen a társadalom rendszeresen többet tudott termelni, mint amennyire létfenntartása érdekében szükség volt. Így jelenhettek meg a csereviszonyok, melyekben többnyire érvényesült a kölcsönös szolgáltatások egyensúlya. Ez a séma a rabszolgatartó, a hűbéri és a kapitalista társadalomban is fennmaradt kisebb-nagyobb eltérésekkel.¹ Ami a rabszolgatartó társadalmak szerződési jogát illeti, alapvetően két modell különíthető el: azokban a társadalmakban, ahol az áruviszonyok kezdetlegesek voltak (pl. Spárta), a szerződési jog is csak alacsony fejlettségi színvonalat ért el. Ugyanakkor Rómában a

¹ Világhy Miklós – Eörsi Gyula: *Magyar polgári jog I. kötet*. Tankönyv, Budapest, 1965. 398. o.

szerződések joga igen széleskörűen volt szabályozva. Jellemzően típuskényszer érvényesült, ami azonban az áruviszonyok fejlődésével párhuzamosan lazult.² A feudalizmus korában az árucsereszonyok háttérbe szorultak tekintettel arra, hogy a gazdaságok önellátók voltak. Ugyanakkor az újonnan kialakult kikötő- és kereskedővárosokban virágzott az árucseré.³ Egyre nagyobb teret nyert a szerződési alakszerűtlenség elve. A kontraktusok jogának kiindulópontja a Corpus Iuris volt, mely alapanyagot a városi statútumok és a középkori jogtudomány fejlesztette tovább. Az átalakulás eredményeképp a XV. század végére kialakult a szerződési jog.⁴ A folyamat a kapitalizmusban érte el csúcspontját. Mint az már rögzítésre került, a szerződések megkötésére a feleket valamely érdekük kielégítése sarkallja. A kapitalizmus kezdeti szakaszában a bérmunkaszerződés létrehozására a bérmunkást létfenntartása szorította, a tőkést pedig a profitszerzés. Azonban a burzsoá jogirodalom azt kezdte hangoztatni, hogy a szerződéseknek már nem eleme a két fél akarata, hiszen a nagyvállalatok egyoldalúan állapítják meg a szerződési feltételeket, a monopóliumok diktált szerződéseikkel az állam alkotta jog fölé emelik magukat.⁵ Mindez ellentmondott annak, hogy a burzsoá társadalom a szabad vállalkozás társadalma, így az akaratautónia teljes körűen érvényesül.

A szocialista átalakulás következtében a kötelmi jog területén jelentős változás következett be, sajátos kapcsolódási pont jött létre a szerződések és az állam vonatkozásában. Kialakultak az állami vállalatok egymás közötti szerződéses viszonyai: jóváhagyott tervek alapján kötelesek voltak szerződéseket kötni egymással és kölcsönös áruszállításaikat ezek alapján lebonyolítani.⁶ A szocialista viszonyok között az állam a termelési eszközök nagy részét társadalmi tulajdonba vette, s erre alapozva tervgazdálkodást folytatott, és tervszerűen irányította a magánszektor is. Így egy igen hatásos eszköz volt a szocialista állam kezében a szerződés, funkciója nem volt más, mint a tervek végrehajtása, illetve bizonyos területek tervszerű befolyásolása. A kontraktus alkalmassá vált arra, hogy ne csak az adott felek viszonyát alakítsa tudatosan, hanem az egész népgazdaság fejlesztésének célzatosan igénybe vett eszköze legyen. Azoknak az egységeknek az együttműködését, amelyeket az állam bevont a tervgazdálkodásba, a szerződések rendszerének segítségével szervezték meg. Az állami vállalatoknak és a szövetkezeteknek kötelezettségük volt, hogy a szükséges szerződéseket a tervnek megfelelően kössék meg. Ezek a szerződések arra ösztönözték a szerződő feleket, hogy a tervet teljesítsék. A szerződési feltételeket maga a terv határozta meg, vagy adott esetben a felettes szervek államigazgatási jogi jellegű intézkedései állapították meg.⁷ A tervszerű szerződések területén típuskényszer érvényesült, és a vonatkozó előírások többnyire kőgensek voltak⁸, vagyis a felek még egyező akarattal sem térhettek el. Mindezek ellenére a tervszerű szerződés nem vesztette el szerződési jellegét, ugyanis joghatása a mellérendelt felek egybehangzó akaratnyilvánításához fűződött, s a visszterhesség teljes mértékben érvényesült bennük. A polgárok akaratérvényesítési lehetőségei a személyi tulajdonukkal kapcsolatos egymás közötti szerződésekben voltak a legszélesebb körűek. Ugyanis ezeknél a kontraktusoknál volt a legkisebb lehetőség és szükségesség az állami ellenőrzésre.⁹ Jellemző módon ebben a direkt irányítási rendszerben az állami gazdálkodó szervezetek szerződésai előbb elkülönültek a többi szerződéstől alapvető tulajdonságaik és funkciójuk¹⁰ alapján - önállósodott pl. a szállítási és építési szerződés -, majd elkülönítve egyesítették őket, kialakítva ezáltal a tervszerű szerződések kategóriáját.¹¹

A tervutasításos rendszer fogyatékoságainak egyre inkább felszínre jutása (az egyes tervmutatók ellentétbe kerültek egymással, a tervfeladatok lebontása rendszeresen késett, a távlati és az éves tervek elszakadtak egymástól, a tervező szervek információhiányban szenvedtek, a vállalati termelés és a tényleges

² Világhy – Eörsi: i.m. 37. o.

³ Világhy – Eörsi: i.m. 399. o.

⁴ Világhy – Eörsi: i.m. 38. o.

⁵ Világhy – Eörsi: i.m. 400-401. o.

⁶ Világhy – Eörsi: i.m. 65-68. o.

⁷ Világhy – Eörsi: i.m. 403-404. o.

⁸ Eörsi Gyula: *Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai.* Akadémiai, Budapest, 1975. 311. o.

⁹ Világhy – Eörsi: i.m. 405. o.

¹⁰ A tervszerű szerződések központi tulajdonsága volt, hogy a polgári jogi elemek helyett az államigazgatási elem dominált, míg funkciójuk a tervek közvetlen megvalósítása volt.

¹¹ Vékás Lajos: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai.* Akadémiai, Budapest, 1977. 125. o.

szükségletek közötti szakadék mélyült) nyilvánvalóvá tette a reform szükségességét.¹² A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés joga némiképp eltérően viszonyult a szerződésekhöz. Mint az már rögzítésre került, a gazdaságirányítás direkt rendszerében a szerződéskötési kötelezettség érvényesült leginkább a szerződési struktúrában. Azonban az indirekt irányítási rendben változások következtek be: a szerződési szabadság kiterjedtebbé vált, az államigazgatási jogi jellegű előírások többsége megszűnt, a szerződési rend differenciálódott.¹³ A direkt gazdaságirányítási rendszert felváltó szabályozott piaci mechanizmus kiüresítette a tervszerződések fogalomkörét, hiszen hiányzott az államigazgatási jogi kötelező erővel lebontott vállalati terv. Az egykori tervszerződések típusainak gazdasági rendeltetése is módosult: már nem a kötelező tervek végrehajtását segítették, hanem a szükségletek kielégítését voltak hivatottak előmozdítani.¹⁴ A változások eredményeképp bővült a vállalatok által használt szerződéstípusok köre, a típuskényszer túlnyomórészt megszűnt.¹⁵ Azt azonban látni kell, hogy az állami és állampolgári szerződések között továbbra is voltak eltérések, melyek elsősorban abból fakadtak, hogy az állami szektorban kötött kontraktusok a tömegtermelés viszonyai között jöttek létre, s bizonyos fokig még fennmaradtak a direkt irányítási rendre jellemző vonások: gyakoribbak voltak a kógens szabályok, illetve a szerződéskötési kötelezettség, mint az állampolgárok szerződéseiben.

III. Kógenia a szerződések jogában

A szerződésre, így annak megkötésére vonatkozó szabályok is túlnyomóan diszpozitívak, vagyis azoktól a felek egyező akarattal eltérhetnek. A felek a szerződéssel a gazdasági élet kívánalmainak megfelelően új és új tárgykörű kötelezettségeket alapíthatnak. A magánautonómiába az állam főszabály szerint nem, csak kivételesen avatkozhat be. A feleket megillető szabadság alapvetően kétirányú: megköthetik azt a szerződést, amit akarnak, és a szerződés tartalmát is szabadon állapíthatják meg. Azonban ezeknek a közösségi érdekek határt szabhatnak: törvény eltilthatja a feleket bizonyos kontraktusok megkötésétől, vagy épp ellenkezőleg, kötelezheti őket a szerződéskötésre, illetve bizonyos kikötéseket érvénytelennek jelenthet ki vagy helyükbe másokat állíthat.¹⁶ Mindezek az előírások kényszerítő, kógens szabályok, melyekről már a római jog is helyesen állapította meg, hogy alkalmazásukkor a magánjogba közjogi elemek vegyülnek. A magánautonómia korlátozásai útján megjelennek a magánjogban a közösségi tekintetek, vagyis az állam beavatkozása a magángazdasági érdekekbe. Ez tulajdonképpen minden korban fennállott és fennáll ma is, azonban ezek a kógens szabályok a magánjog körét egyre szűkebbre szorítják, és bizonyos mértéken túl az egész magángazdasági rend jellegét megváltoztathatják.¹⁷

Osztom azonban azt a jogirodalmi álláspontot, mely szerint a szerződési szabályok diszpozitivitását feltétlenül meg kell őrizni. Az ilyen típusú normák ugyanis csak a tipikus esetekre illenek, az ettől különböző helyzetekben a felek eltérően állapodhatnak meg. Ez a lehetőség, kellő rugalmasságot biztosítva a normának, a különböző érdekhelyzeteket tudja tükrözni. Ugyanakkor a kógens szabály a tipikus esetre illő előírást általános érvényűvé merevíti, így azt csak kivételesen lehet alkalmazni magánjogi szerződésekre.¹⁸ A diszpozitív szabályok, melyek tehát a felek akaratautonómiájának elismerését jelentik, azonban a jog perifériára szorulását is eredményezhetik a tömegtermelés – mely részben műszaki, részben pedig jogi standardizációt okozott – viszonyai között.

Itt kell megemlíteni - a napjainkban már nem túl gyakran eszközölt - az állam javára marasztalás jogintézményét is, mely nem más, mint az ügyész polgári jogi jogosítványainak egyike. Alkalmazása olyan esetekben merülhet fel, amikor a szerződő felek mindegyike felróható magatartást tanúsított a szerződés megkötésekor. Az intézmény a szovjet jog hatására honosodott meg hazánkban, tehát

¹² Sárközy Tamás: *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati áruterelés és a tulajdonjog*. Akadémiai, Budapest, 1973. 143-144. o.

¹³ Eörsi Gyula: *A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1968. 62. o.

¹⁴ Eörsi: *A gazdaságirányítás új...* 220-223. o.

¹⁵ Vékás: *A szerződési rendszer...* 130-135. o.

¹⁶ Szladits Károly: *A magyar magánjog III. kötet. Kötelmi jog általános része*. Grill Károly, Budapest, 1941. 39. o.

¹⁷ Szladits: i.m. 39. o.

¹⁸ Vékás Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. HVG-ORAC, Budapest, 2001. 192. o.

alapvetően az 1945 utáni jogfejlődés produktumának tekinthető.¹⁹ A vonatkozó előírásokat részben a Ptk., részben pedig a 7/1996. (ÜK. 7.) LÜ utasítás tartalmazza. Korábban a Legfelsőbb Bíróság 13. számú Irányelvvél módosított 7. számú Irányelve is foglalkozott a témakörrel, azonban a 21. számú Irányelv hatályon kívül helyezte azokat az alábbi indokok alapján: Az állam javára marasztalás büntető jellegű szabályai nem tudtak megfelelően beilleszkedni a polgári jog rendszerébe. A kapcsolódó szabályok alkalmazása hosszú idő óta kivételes jelenség a bírói gyakorlatban, az ilyen szankció alkalmazására az ügyész csak elvétve tesz indítványt. Az állami szerepmódosulás és a kialakult piacgazdaság olyan jogszabályok megalkotásához vezetett, amelyek az alkalmazás lehetőségét nagyban leszűkítették. Ezek alapján az Irányelv szemléletében és megfogalmazásában is korszerűtlenné vált.²⁰ A Ptk.-ban az érvénytelenség és a jogalap nélküli gazdagodás körében jelenik meg a tárgyalt jogintézmény.²¹ Előbbi esetben arról van szó, hogy az érvénytelen szerződés megkötésénél mindkét fél rosszhiszeműen járt el, így a szerződés megkötésekor nem megfelelően eljáró félnek visszajáró szolgáltatást el lehet vonni, amennyiben meghatározott feltételek fennállnak. A már említett utasításban az ügyésznek biztosított mérlegelési jog - hiszen figyelembe kell venni az ügy jellegét, társadalmi összefüggéseit, a jogsértő magatartás felróhatóságának súlyát, valamint a jogsértő személyi és vagyoni viszonyait - eredményeképp még a törvényi feltételek fennállása esetén is előfordulhat, hogy az ügyész nem indítja meg a szükséges pert. Az eddigiek alapján nem meglepő, hogy az új Ptk. Koncepcióban már nem szerepel ez a jogintézmény.

IV. A szerződési szabadság és alkotmányos korlátai

A szerződési jog egyik alapelve a szerződési szabadság, melynek elemei a következők: mindenki maga döntheti el, hogy köt-e szerződést (szerződéskötési szabadság), ha igen, akkor kivel (partnerválasztás szabadsága), milyen tartalommal (tartalomszabadság), s milyen formában (típuszabadság). Vannak azonban olyan nézetek, amelyek szerint a szerződéskötési szabadság korlátozása valójában megkérdőjelezi e jog valós tartalmát. Az osztrák jogirodalomban rögzítették: A „népi jogtudatban” a magánjog úgy él, hogy az állami kényszerhatás nélkül működik. Annak ellenére, hogy a magánjogi normák körében megjelentek a közjogiak, a társadalom olyan alaprendszeréről van szó, amely nagyrészt vagy egészében mentes a hatósági beavatkozástól.²²

A szerződési szabadság elve hagyományos alapelv a magyar polgári jogban: Az 1875-ben megszületett Kereskedelmi Törvénykönyv is a szerződéskötési szabadság és a magánautonómia talaján állt. Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat a klasszikus európai kódexekben (BGB, Code Civil) szokásos, kivételesen alkalmazott korlátokat hirdette meg, biztosítván egyrészt a jóerkölcsbe ütköző szerződés semmisségét, másrészt pedig a formaszabadság főszabályként való érvényesülését.²³

A tőkés magánjogi rendszer alapelvei között kezdettől fogva szerepelt a szerződési szabadság elve, mely arra utalt, hogy az árutulajdonos szabadon eldönthette, kivel és milyen módon szerződik árujára nézve. Az alapelv nem más, mint a tulajdonjog szentségének egyenes következménye. A tárgyalt szabadság mind a tőkést, mind a munkást megillette, azonban más-más értelemben. Az előbbi esetben arról volt szó, hogy a termelési eszközök birtokából folyó hatalmi helyzetet szabadon kihasználhatta a tőkés, míg a másodikban a szerződési szabadság annak a kényszerűségnek a formája volt, hogy munkaerejét áruba bocsássa a munkás.²⁴ A burzsoá polgári jogban létező szerződési szabadság mögött kettős jelenség

¹⁹ Kárpáti Csaba: *Néhány gondolat az állam javára marasztalás jogintézményéről*. In: *Ügyészek Lapja*, 2006. 1. sz. 37. o.

²⁰ 21. számú Irányelv a kötelmi jogi tárgyú irányelvek felülvizsgálatáról II.

²¹ Ld. Ptk. 237. § (4) bekezdés és 361. § (3) bekezdés.

²² Szalma József: *Szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban*. In: *Acta Conventus de Iure Civili*, Tomus IV. (szerk. Papp Tekla). Lectum, Szeged, 2005. 56. o.

²³ Szalma: i.m. 39. o.

²⁴ Világhy – Eörsi: i.m. 40-41. o.

húzódott meg, amelyből azonban az egyik rejtve maradt, így torzulásokhoz vezetett. A szerződési szabadság csak jogi értelemben jelentett szabadságot, gazdaságilag kényszert takart.²⁵

A kapitalista fejlődés új szakaszában, a XIX-XX. század fordulóján megjelenő imperializmusban a burzsoá magánjog bomlásnak indult, monopolista uralom alakult ki. A burzsoá termelési körülmények módosultak, világossá vált, hogy a piactörvények önmagukban nem biztosítják a gazdasági stabilitást, hanem épp ellenkezőleg: növelik a társadalmi-politikai feszültségeket.²⁶ A válságok és háborúk folytán az állam egyre gyakrabban avatkozott be a magánjogi viszonyokba, ami annak elközjogiasodását eredményezte. A szerződési szabadság eszméje fikcióvá vált, a szerződési feltételeket ugyanis a monopóliumok határozták meg, megjelentek a tömegszerződések, a blankettaszerződések és az általános üzleti feltételek. Mindezekon túlmenően nőtt az ún. generálklauzulák szerepe a kontraktusok jogában, melyek tovább erősítették a monopolista osztály érdekérvényesítési lehetőségeit, hiszen az általános megfogalmazások tartalommal való kitöltése az esetek többségében a jogalkalmazótól függött.²⁷

A Polgári Törvénykönyvünk megalkotásakor fennálló tervutasításos rendszer nagyban korlátozta a szerződési autonómiát, mely korlátozás - az előzmények ismeretében, vagyis annak tudatában, hogy a hagyományos polgári jogban nem a szerződéskötési szabadság korlátozása volt a jellemző - nem vitás, hogy kívülről volt oktroyálva, nem pedig szerves fejlődés közvetlen eredményének tekinthető.²⁸

A szerződéskötési kényszer gyakorlatilag főszabályként érvényesült az ún. kötelező tervutasításos rendszerben, s 1968-ig volt jellemző. Az ezt követő indirekt gazdaságirányítási berendezkedés és az 1977. évi újabb liberalizáció ellenére hatályban maradt a tervgazdálkodás egészen a rendszerváltásig.²⁹ Az 1989/90. utáni alkotmánymódosítások biztosították a köz- és magántulajdon egyenrangúságát, a privatizációs törvény pedig garantálta a magánvállalatokon alapuló piacgazdaság létrejöttét és a vállalkozói szférában a vállalkozási szabadság érvényesülését. Mindezek hatására alakulhatott ki hazánkban egy működő piacgazdálkodás, melynek alapvető eleme a szabadon megkötött szerződés.³⁰ Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a szocialista társadalmi berendezkedés korlátainak felszámolásával egyidejűleg új korlátok kialakítására került sor, persze más módon és más okokból.

Felmerül a kérdés, hogy a szerződéskötési szabadság alkotmányi alapjognak tekinthető-e, s ekkor csak az alkotmány által előírt keretben korlátozható törvényi előírással, vagy nem, s általában a külön törvények is szükség szerint korlátozhatják e szabadságot.³¹

Az Alkotmánybíróság - többek között - 32/1991. AB határozatában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Kifejtette, hogy a szerződési szabadságnak a korlátozása hozzátartozik ahhoz, hogy az állami szerveknek a szerződésekhez való hozzáállása a gazdasági élet változásai folytán számottevően megváltozott. Az állam a polgári jogi szerződések lényeges elemévé vált. Az állam ma már sok esetben nem ad teljesen szabad teret a felek megállapodásának, hanem törvényekben, rendeletekben meghatározott szabályok révén különféle korlátokat szab a kontraktusoknak és meghatározza azok tartalmát, amelytől a felek nem térhetnek el. A szerződések területén tehát nagy átalakulás megy végbe, a szerződések „közjogiasodnak”. Egyértelmű, hogy nemzetgazdasági szempontok a szerződési szabadság közérdekű korlátozását esetenként szükségessé teszik. A versenykorlátozások jogában, a kartelljogban, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, a szabványszerződések és a fogyasztóvédelem esetében gyakran megkérdőjeleződik a felek szerződéskötési szabadsága. Kétségtelen – rögzíti a taláros testület –, hogy az ún. szocialista tervgazdálkodás átalakítása, a piacgazdaság megteremtése, vagyis a rendszerváltás ellentétes irányú, tehát az állam szerepének csökkenését, az állami befolyás visszaszorítását eredményező szabályozást tesz kívánatossá. Ez a folyamat azonban nem vezethet oda, hogy teljesen megszüntesse az állami beavatkozás

²⁵ Eörsi: *Összehasonlító...* 65. o.

²⁶ Eörsi: *Összehasonlító...* 233-234. o.

²⁷ Világhy – Eörsi: i.m. 44-45. o.

²⁸ Szalma: i.m. 39-40. o.

²⁹ A módosítások ugyanis nem voltak gyökeresek, a magántulajdon továbbra is korlátozott maradt, s ilyen körülmények között a szerződési szabadság kiterjesztése nem érvényesülhetett.

³⁰ Szalma: i.m. 27. o.

³¹ Szalma: i.m. 34-35. o.

lehetőségét, hanem csak hogy biztosítsa a szocialista tervgazdálkodás helyett a liberális modell megfelelő kiépítését. A szerződésekben keveredhetnek a közjogi és magánjogi elemek. A korszerű piacgazdaság kiépítésére irányuló törekvések sikere érdekében elkerülhetetlen, hogy az állam az átmenet biztosítása érdekében gyakrabban érvényesítse befolyását a polgári jogi jogviszonyokban. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a közjogi és magánjogi elemek alkotmányos egyensúlya megfelelően kialakítható és fenntartható, és ez az egyensúly az, aminek alkotmányossági szempontból meghatározó szerepe van, és amelynek megítélésére az Alkotmánybíróságnak van hatásköre. A szerződési szabadság a piacgazdasággal összefüggésben nyert az Alkotmánybíróság határozatában foglaltak szerint alkotmányos értéktartalmat. A szerződési szabadság tehát a piacgazdaság egyik alapvető eleme, amely azonban alkotmányos alapjognak nem tekinthető. Mindezek alapján a szerződési szabadság alkotmányosan még lényegi tartalmat illetően is korlátozható, amennyiben a korlátozás végső eszközének fennállnak az alkotmányos indokai.³²

Tekintve, hogy a szerződési szabadság alapjogi védelemben nem részesül, az Alkotmánybíróság más alkotmányos elvek és szabályok közvetítésével tudja ezt a követelményt biztosítani: jogállamiság elve, emberi méltósághoz való jog védelme és diszkriminatív eljárás tilalma, melyek eszközként szolgálnak.³³

V. Az állam viszonya a megkötött szerződésekhez

Az akaratmegegyezés nem csak a szerződés definíciójának egyik központi eleme, hanem az állami elismerés szempontjából is meghatározó, a jog ugyanis ezt tudja megragadni: nem gazdasági folyamatokat, hanem emberi magatartásokat szabályoz. Amennyiben az akaratmegegyezés tilos célra irányul, nem érvényesül szerződésként.³⁴ Az állam viszonya a megkötött szerződésekhez, vagyis a felek akaratához többféle lehet.

Egyrészt bizonyos szerződések joghatásait elismeri, és biztosítja az állami kényszer eszközeit. Ezekből a megállapodásokból jogosultság keletkezik a szolgáltatás követelésére, s amennyiben ezt a kötelezett önként nem teljesíti, bírósági úton lehet azt érvényesíteni. A semmiféle hibában nem szenvedő szerződéseket tehát az állam olyképpen ismeri el, hogy ahhoz a perelhetőség és adott esetben a végrehajthatóság állami eszközrendszerét biztosítja.

Másrészt meghatározott kontraktusokat az állam nem enged érvényesülni, mert az a társadalmi érdekeknek ellentmondana. Ezeket a jogi hibában szenvedő kontraktusokat a polgári jog érvénytelennek tekinti, azok nem alkalmasak a célzott joghatás kiváltására. Amennyiben az érvénytelenségi ok nem orvosolható, akkor a joghatás beállta tiltott, ha pedig a jogi következmény már beállt, az eredeti állapot helyre kell állítani.

Harmadrészt pedig létezik a szerződéseknek egy olyan szűk területe, amelyeket a jogalkotó nem tart olyan veszélyesnek, hogy szükségesnek ítélné tiltásukat, ugyanakkor állami eszközöket nem biztosít kikényszerítéstükre. Az ilyen típusú kötelezések teljesítése vagy éppen nem teljesítése a polgári jog számára közömbös. Egyszersmind a bírósági úton nem érvényesíthető szerződések érvényesek, s joghatásuk elfogadott. Ez utóbbit igazolja, hogy ha valamelyik fél önként teljesíti a szerződésben vállalt kötelezettségét, akkor szolgáltatását nem lehet jogalap nélküli gazdagodás címén visszakövetelni, hiszen a vagyonmozgásnak van érvényes jogalapja.³⁵ A tárgyalt naturalis obligatio körébe tartozó leggyakoribb példa a játékból vagy fogadásból eredő követelés, kivéve, ha a játékot vagy fogadást állami engedély alapján bonyolítják le. Ha tehát az állam engedélyezi bizonyos szerencsejátékok lebonyolítását, akkor az abból eredő igények kényszeríthetőségét is biztosítja. Az államnak valójában gazdasági érdeke is fűződik ilyen irányú bevételeinek növelésére, illetve az államtól elvárható, hogy közhatalomként álljon a mögé, amit engedélyez és ellenőriz. Az államilag nem érvényesíthető kötelezések csoportjába tartoznak az elévült kötelezések is. Ezek eredetileg érvényesíthetők voltak állami eszközök igénybevételeivel, de mivel hosszabb

³² 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.

³³ Vékás: *Az új Polgári Törvénykönyv...* 146. o.

³⁴ Eörsi: *Összehasonlító...* 309. o.

³⁵ Kisfaludy András: *Az adásvételi szerződés.* KJK-KERSZÖV, Budapest, 2003. 162-163. o.

időn át nem juttatták érvényre azokat, érvényesíthetőségük megszűnt, és a követelés igény nélkül maradt fenn. Ilyenkor a törvény vélelmezi, hogy a jogosultnak az igény érvényesítéséhez fűződő érdeke már nem áll fenn, a bírói úton való kikényszerítés szükségtelenné vált. Az állam ilyen esetben ezt a kikényszerítésben realizálódó segítséget az érdekvesztett személytől megvonja. Az elévülés adóst védő szabálynak is tekinthető, azonban csak olyan esetekben, amikor a jogosult az érdekei érvényesítését illetően közömbös. Az intézmény az adós hatalmassága, tekintettel arra, hogy érvényesítéséhez elengedhetetlen a kötelezett kifogása.³⁶

A természetes kötelmek körében említett kategóriák között azonban vannak eltérések: Az elévülést a bíróság hivatalból nem veszi figyelembe, arra kifogás formájában kell hivatkozni, míg a játékból, fogadásból eredő követeléseknél az érvényesíthetőség hiányát hivatalból kell észlelni. Az elévült követelést biztosító kézizálogjogból kielégítést lehet keresni az elévülés után is, míg a másik esetben keletkezett követelés biztosítására kötött szerződés semmis. Ezek az eltérések abból erednek, hogy az elévült követelés a jog által eredetileg védett érdek kielégítésére irányul, míg a játékból, fogadásból eredő követelés tulajdonképpen nem ilyen.³⁷

VI. Szerződés létrehozása hatósági vagy bírósági határozattal

Szerződés létrehozásának előfeltétele lehet valamely hatósági határozat megléte. Így pl. önkormányzati tulajdonú lakás bérleti jogának cseréje esetén a bérlő személyében beálló változáshoz hatósági jóváhagyás szükséges. Kötelmi helyzet keletkezhet akkor is, amikor ún. kirendelő határozat által a hatóság valamely szakfeladat elvégzését kvázi kontraktusként egy maghatározott igazságügyi szakértő vagy kirendelt védő kötelezettségévé teszi.

A konstitutív bírósági határozatok körében a közhatalom bíróság általi gyakorlásának minősül pl. a közhitelű cégbejegyzés, amely a gazdasági társaságok vonatkozásában jogalanyiságot keletkeztet, így szerződések megkötésének előfeltételét teremti meg.³⁸ Kivételesen az is előfordulhat, hogy a szerződést bírósági határozat hozza létre. Ez nem jelent mást, mint hogy a szerződésben részt vevő valamelyik fél akarata ellenére kerül szerződéses jogviszonyba, s akarát az állami kényszerített megtestesítő bíróság pótolja. Ugyanakkor ha a felek között a tárgyalások eredményeként létrejön a kontraktus, nincs szükség a bíróság igénybevetelére. A bírói testület akkor hozhatja létre a szerződést, ha jogszabályon vagy előszerződésen alapuló szerződéskötési kötelezettség áll fenn.³⁹ Az előbbi esetben a szerződéskötési kényszer közjogi szabályon alapul. Ebbe a körbe tartozik pl. a közüzemi szerződés vagy éppen a kötelező gépjárműfelelősség-biztosítás megkötése.

A szerződés létrehozása kapcsán tárgyalta bírósági szerepek között részletesebben is ki kell térni a bíróság előszerződéssel kapcsolatos jogkörére. A végleges szerződést adott esetben ugyanis a bíróság is létrehozhatja, tartalmát megállapíthatja az érintett kérelmére, feltéve, hogy a végleges szerződés megkötését az egyikük megtagadta vagy a felek annak tartalmát illetően nem jutottak megegyezésre. A bíróság a szerződést még akkor is létrehozhatja, ha az előszerződésből a végleges szerződés lényeges tartalmi elemei hiányoztak, de azok az eset összes körülményei alapján meghatározhatók.⁴⁰ Ebből következően a bíróság a szerződés tartalmát az előszerződéshez képest akár ki is egészítheti, azonban ezt csak úgy teheti meg, hogy a felek feltehető akarát veszi alapul. Erre akkor kerülhet sor, ha az előszerződéshez képest a végleges szerződés kiegészítését az egyik fél különös méltánylást érdemlő érdeke indokolja, és az számottevően nem sérti a másik fél érdekeit. Amennyiben a szerződés tartalmának meghatározása nem lehetséges, a bíróság kénytelen a szerződés létrehozására irányuló keresetet elutasítani, tekintve, hogy

³⁶ Bíró György: *Az elévülés intézménye*. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Series juridica et politica. Tomus XXVI/2. (szerk. Horváth Tibor). Miskolci Egyetem, Miskolc, 2008. 542-544. o.

³⁷ Világhy – Eörsi: i.m. 391-392. o.

³⁸ Bíró György: *Kötelmi jog. Közös szabályok. Szerződéstan*. Novotni, Miskolc, 2004. 66-68. o.

³⁹ Kisfaludy: i.m. 121-122. o.

⁴⁰ Ptk. 208. § (3) bekezdés.

lényeges tartalmi elemek nélkül még a bíróság sem hozhat létre szerződést.⁴¹ A bíróság tárgyalat jogköre nem korlátozza teljes mértékben a felek szerződéskötési szabadságát, ugyanis az előszerződés megkötésekor a felek akarata egybehangzott. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a bíróság csak közreműködik a megfelelő szerződés teljesítésében.⁴²

VII. Befejező gondolatok

A történeti fejlődést végigtekintve megállapítható, hogy a szerződések és az állam viszonya minden esetben igazodik az adott kor társadalmi-politikai berendezkedéséhez. Nyilvánvaló, hogy Magyarország a II. világháborút követően jelentős társadalmi, gazdasági változásokon ment keresztül, ami szükségszerűen maga után vonta a jogi szabályozás módosítását is. 1948-tól érvényesült az ún. közvetlen, direkt gazdaságirányítási, tervutasításos rendszer, mely életre hívta a korszak szerződési jogát meghatározó tervszerződéseket. A szocializmus tervutasításos rendszere azt a szférát, amelyre vonatkozott, kivonta a hagyományos szerződési rendszerből, s önálló kategóriát hozott létre: a tervszerződések fogalmkörét. Az így létrejövő struktúra a gazdaság állami irányításának egyik eszköze volt. A szigorú kötöttségek 1968 után fellazultak, de a piacgazdasági rendre való nagymértékű és következetes áttérés csak az 1980-as évektől észlelhető. A szerződésekre vonatkozó előírások folyamatosan módosultak.

Ma pedig már megjelent egyes atipikus szerződések törvényi szintre emelése iránti igény, melynek az új Ptk. előreláthatólag részben eleget is tesz (pl. a lízing és a faktoring szabályait tartalmazni fogja a törvénykönyv). A szerződések jogában az is megfigyelhető napjainkban, hogy lazul a kontraktusok relatív szerkezete tekintve, hogy a szerződés komplexitása miatt már nem csak az azt megkötő felekre van hatással (pl. közérdekű kereset intézménye). A fogyasztóvédelmi normák hangsúlyosabb szerephez jutnak többek között azért, mert a szabványosodással csökken az akarat jelentősége. Megítésem szerint az általános szerződési feltételek alkalmazása elengedhetetlen része a gazdasági életnek, az egyedi alkudozások ugyanis ellehetetlenítenék a tömegméretű termék- és szolgáltatásnyújtást. Használatuk ugyanakkor bizonyos veszélyekkel jár, nem érvényesülnek ugyanis a klasszikus szerződéskötési mechanizmus garanciái, az alkufolyamat elmarad, a jogok és kötelezettségek szerződési egyensúlya megbomlik. Éppen ezért a jognak hatékony védelmet kell nyújtania.

Tény, hogy napjainkban növekszik a közjogi jogalanyokkal kötött speciális (koncessziós, közbeszerzési, beruházási) szerződések szerepe, de e kérdés részletezése már túlmutat jelen tanulmány keretein.

Felhasznált irodalom

Legfelsőbb Bíróság 21. számú Irányelve a kötelmi jogi tárgyú irányelvek felülvizsgálatáról II. 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.

Bíró György: *Az elévülés intézménye*. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Series juridica et politica. Tomus XXVI/2. (szerk. Horváth Tibor). Miskolci Egyetem, Miskolc, 2008.

Bíró György: *Kötelmi jog. Közös szabályok. Szerződésstan*. Novotni, Miskolc, 2004.

Eörsi Gyula: *A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1968.

Eörsi Gyula: *Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai*. Akadémiai, Budapest, 1975.

Kárpáti Csaba: *Néhány gondolat az állam javára marasztalás jogintézményéről*. In: *Ügyészek Lapja*, 2006. 1. sz.

Kisfaludy András: *Az adásvételi szerződés*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2003.

Sárközy Tamás: *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati árutermelés és a tulajdonjog*. Akadémiai, Budapest, 1973.

Szalma József: *Szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban*. In: Acta Conventus de Iure Civili, Tomus IV. (szerk. Papp Tekla). Lectum, Szeged, 2005.

Szladits Károly: *A magyar magánjog III. kötet. Kötelmi jog általános része*. Grill Károly, Budapest, 1941.

Vékás Lajos: *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Akadémiai, Budapest, 1977.

Vékás Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. HVG-ORAC, Budapest, 2001.

Világhy Miklós – Eörsi Gyula: *Magyar polgári jog I. kötet*. Tankönyv, Budapest, 1965.

⁴¹ Kisfaludi: i.m. 123. o.

⁴² Kisfaludi: i.m. 122. o.